

Незважаючи на те, що з'явилися нові назви, насиченість ареалу ойконімів на **-інь* різко зменшилася. Це пов'язано насамперед з тим, що з ХХ ст. понад 900 одиниць не «дожили» до ХХІ ст. через суспільно-історичні умови. Друга причина – занепад ойконімів і з інших хронологічних етапів, адже на кожному з них лише деякий відсоток «доходить» до сьогодні (так, напр., із 367 новозасвідчених назв у ХVІ ст. лише 163 збереглося до ХХІ ст.).

То який же малюнок ареалу у цей період?

Основний масив назв – у південно-західній, західній, північно-західній, північній, північно-східній та східній частині України. Центральноросійська та південноросійська ланки ареалу – вторинні, відповідно розмиті. Наголошуємо на тому, що зазначені ділянки обширу ще впродовж ХІV–ХVІІІ ст. були тим основним кістяком ареалу, який і зберігся до ХХІ ст. Маргінальними залишилися центральні та південні території України. З погляду діахронії маргінальною є й Східноросійська частина ареалу, адже поява цього типу онімів належить до двох останніх історичних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Украинские топонимы на -івці, -инці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. Г. Бучко. – Львов, 1972. – 22 с.
2. Зверковская Н. П. Суффиксальное словообразование русских прилагательных ХІ–ХVІІ вв. / Н. П. Зверковская. – М. : Наука, 1986. – 111 с.
3. Коцюба Л. Д. Из истории суффиксов относительных прилагательных украинского языка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Д. Коцюба. – К., 1954. – 16 с.
4. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, Х–ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / З. О. Купчинська. – Львів, 1993. – 18 с.
5. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Географічні назви на -ичі / О. А. Купчинський. – К. : Наук. думка, 1981. – 251 с.
6. Михайличенко Н. Є. Структурно-семантичні типи українських ойконімів із формантами -ець, -иця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Є. Михайличенко. – Львів, 2011. – 20 с.
7. Радьо Л. Н. Ойконіми України на *-јъ, (*-ја, *-је) у Х–ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Н. Радьо. – Івано-Франківськ, 2004. – 18 с.
8. Царалунга І. Б. Українські топоніми на -ани(-яни) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Б. Царалунга. – Львів, 2006. – 20 с.
9. Rospond S. Stratygrafia toponimiczna / S. Rospond // Z polskich studiów slawistycznych. – Warszawa, 1958. – S. 159–186.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.

УДК 81'373.7

Наталія Лісняк

*(ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»)*

МОВНІ ОБРАЗИ ЖИТА І ПШЕНИЦІ У ЛЕМКІВСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

У статті висвітлено мовні образи жита і пшениці у лемківських народних піснях. Виявлено їх семантико-символічний потенціал та простежено прийоми і засоби реалізації цих

образів. Визначено основні семантико-символічні смисли – «життя», «кохання», «буттєвість».

Ключові слова: символіка, образ, сема, семантика, злакові культури, прийом уособлення, синтаксичний паралелізм.

Наталия Лисняк. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ РЖИ И ПШЕНИЦЫ В ЛЕМКОВСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ.

В статье рассмотрены лингвистические образы ржи и пшеницы в лемковских народных песнях. Обозначен их семантико-символический потенциал, прослежены приемы и средства реализации этих образов. Определены основные семантико-символические смыслы – «жизнь», «любовь», «бытие».

Ключевые слова: символіка, образ, сема, семантика, злаковые культуры, прием олицетворения, синтаксический параллелизм.

Nataliya Lisnyak. THE LINGUISTIC IMAGE OF THE RYE AND WHEAT IN THE LEMKO FOLK SONGS.

The article describes linguistic images of rye and wheat in Lemko folk songs. It has defined their semantic and symbolic potential, described methods and means of realization these images, determined the basic semantic and symbolic concept – "life", "love", "being".

Key words: symbolism, image, seme, semantics, cereals, impersonation method, syntactic parallelism.

У сучасному українському мовознавстві все частіше з'являються монографії, окремі розвідки про символічний потенціал рослин у народнопісенній творчості. У працях С. Єрмоленко, Н. Данилюк, В. Жайворонка, В. Гойсак та ін. назагал описано семантико-символьне навантаження флоронімів. Значна увага зосереджується на злакових культурах [4; 3; 5; 2].

Предметом нашого зацікавлення є мовна об'єктивація образів рослин господарського призначення в лемківському пісенному фольклорі.

У пропонованій статті розглядається значеннево-символьне наповнення назв сільськогосподарських культур – жита і пшениці. Джерелом дослідження послужили відомі збірники лемківських народних пісень.

У народнопоетичній творчості загалом й у лемківській зокрема широко представлені назви рослин господарського призначення та дії і процеси, пов'язані з ними. Ці лексеми проявляють тенденцію до активізації асоціативно-образного потенціалу тим, що господарські культури, особливо злакові, з давніх-давен були відомі нашим предкам, і вони добре розуміли їх важливість для життя та господарювання. Закономірно, що більшість назв злакових і городніх культур міститься в жнивварських, косарських та обрядових піснях. Це не означає, що ці назви обмежуються лише піснями вказаних циклів, вони функціонують і в інших тематичних групах пісень, хоч не мають там регулярного слововживання. Господарські рослини становлять доволі різноманітну групу номенів. Це насамперед назви злакових культур (*жито, пшениця, овес, ячмінь, гречка* тощо), назви пасльонових культур (*льон, конопля*), а також назви городніх культур (*біб, горох, капуста, картопля, кукурудза* тощо). Світ злакових культур, що співвіднесений зі світом життєдіяльності лемків, у їхній народнопоетичній творчості естетизується здебільшого через такі номени: *жито, пшениця, овес*. Ці фольклорно-пісенні універсалії актуалізують семантичні глибинні смисли – «життя», «буттєвість», «кохання» тощо.

Образ жита. У лемківських піснях, як і в загальнонаціональному українському фольклорі, особлива увага приділяється образу *жита* як символу життя. Не випадково слова *жито* і *життя* мають співвідносні корені, тобто є спільнокореневими. *Жито* доволі часто виступає атрибутом різних обрядових дій – весілля, Різдва, жнива та ін.

Говорячи про символіку жита у лемківському пісенному фольклорі, варто зазначити, що вона, з одного боку, збігається з усталеною, а з іншого – має свій індивідуальний вияв.

Найрегулярніше образ жита у співанках пов'язується з мотивами кохання, весілля. Конкретизація, уточнення цих мотивів здійснюється через супровідні дії, процеси, які репрезентуються певними дієслівними лексемами. Так, *сіяти, засівати жито* може символізувати зародження кохання: *Качмар, качмар, білий качмар, / Де-ж ты своє жито засял? // Засял я го медже мости* [9, с. 94]. Закономірно, що *жито, яке зеленіє і дає врожай*, символізує розквіт кохання: *Ор же, Ванцю, скибу з яри, буде видно аж в Брунари. // Буде оно зеленіло, тото житко, штоб вродило* [1, с. 161].

Образ *зеленого жита* означає надію на взаємне кохання: *Без зелене жито вода тече, / Піду до дівчини, своей наймиленьшой, / Што мі рече* [1, с. 442]. Тут спостерігається органічне поєднання зеленого жита з водою, що може сприйматися як узагальнений символ життя.

Проте колоронім *зелене* (жито) в аналізованих текстах набуває й іншого значення, а саме – *ще не прийшов час, ще не пора*, тобто конотує темпоральність. Напр.: *Ой, било биц, / Било ти ся не жениць, не жениць, / Ици жито зелене, зелене, / Што на твоє веселе, веселе* [1, с. 120]. Здебільшого йдеться про одруження хлопця. Водночас *жати жито* узвичаєно означає пору виходити дівчині заміж, її готовність до заміжжя [5, с. 221]. Ця символіка ускладнюється і символікою темпоральності: *осінь – пора весіль*. Напр.: *Там дівчина жито жала, / Сіла на сніп та й думала* [1, с. 448]. Готовність до заміжжя, або сподівання на одруження у дискурсі лемківської пісні може репрезентуватися образом жита без поєднання зі супровідними діями. Пор.: *Жыто, жыто, озимина, / Не буду я материна, / Лем я буду Янічкова...* [9, с. 94]; *Жито, жито, озимина, / Любит мене Катерина. // Она мене, а я єї, / Дай мі, Боже, взяти єї* [1, с. 118]. Як бачимо, в першому випадку образ життя пов'язаний із заміжжям дівчини, а в другому – з одруженням хлопця.

Розгалуженою символікою наділений образ кози, що огризає жито. При цьому коза, вочевидь, символізує дівчину, котра поспішає вийти заміж. Напр.: *Ишли кози понад лози жито огризати, / звідуться син матери, де ма жену брати* [1, с. 144]. У наведених рядках через конструкцію синтаксичного паралелізму подаються зовні не пов'язані, але змістовно зумовлені дві лінії: дівчини, готової до заміжжя, і хлопця, котрий шукає пару для одруження. Мотив весілля створюється образом вінка з жита. Напр.: *Кінець нивонці кінець, / Будемо плести вінець. // То з жита, то з барвінку / На хорошу дівку* [1, с. 74].

Словосполучення *вижати жито* набуває власне темпоральної семантики, якщо воно входить у складнопідрядне речення, що спеціалізується на передачі значення часу. Пор.: *Гей, повідав єс, же мя возмеш; / Гей, як на горі жито зожнеш. // А ти вижав і покосив, / До мене ся не зголосив* [1, с. 307]. Як бачимо, йдеться про осінь як пору весіль, коли завершалися господарські роботи на полі.

Особливої символіки у текстах лемківських пісень набуває поняття, пов'язане із житом, – *сніп*. Як впливає з контексту, *в'язати жито у сніп* (*снопи*) означає вірно любити, і, навпаки, *не в'язати снопів* – означає невірне кохання: *А моя дівчина сама жито в'яже, / Кого вірно любить, нікому не скаже* [10, с. 194]; *Жито жали, жито жали, / Але снопів не в'язали. // Гей, любилися, гей кохалися, / Щирої правди не казали* [10, с. 140].

Жито як символ добробуту, заможності змальовується у таких рядках: *Ей, не бійтеся ви, хлопці, цісарського гладу, / Ей, зродилося житко довкола заграду* [1, с. 458]; *Пан тазда... поїхав на нивоньку. // Став копейки сой лічити ... / Слава ж тобі, Пане Боже, / А же моє житко в стоже!* [7, с. 128]. У цьому контексті йдеться про жито, яке є найціннішим матеріальним даром Бога. Це гарантований достаток для родини, тому так щиро звучить подяка Богові за добрий врожай. Емоційно-експресивне забарвлення створюється демінутивами (*нивонька, житко*). Це прояв особливого шанобливого ставлення до збіжжя, яке цілий рік годуватиме людину.

Незвичним є використання образу жита у контекстах лемківських пісень для передачі семантики нездійсненності, неможливості чого-небудь. Зауважимо, що ця семантика не фокусується в значенні лексеми *жито*. Її репрезентація радше пов'язана з цілісними конструкціями, у яких лексема *жито* сприймається як стрижнева. Це можуть бути зіставно-заперечні конструкції, як-от: *Посіав я яре жито – жав го не буду. // Полюбив я шварне дівче – брав го не буду. // Посіяти – не жати, полюбити – не взяти.* [1, с. 201]. Інформаційне

насичення цих рядків створюється інфінітивами, які займають позицію підмета і присудка. Конструкція паралелізму будується на семантично співвідносних сполученнях: *посіяв жито – полюбив дівча, жати жито – одружитися з дівчиною*. У прикметнику *яре* (жито) вбачається темпоральна сема, яка на рівні підтексту несе інформацію про кохання, що народилося навесні.

В іншій пісні зіставлення образів жита і піску слугує для передачі мотиву безнадії, неможливості відвернути втрату близької людини.

Напр.: *Як ти пісок житом зийде,*

Товди твій син з війни прийде.

Не є піску, жеби зишов,

Не є сина, жеби пришов [1, с. 448].

Не викликає сумніву, що *жито* виступає тут символом життя, а *пісок* – смерті.

Образ пшениці. У лемківській народнопісенній творчості доволі часто вживається образ *пшениці*. За лексемою *пшениця* закріпилася багата палітра символічних значень, що засвідчують культурологічні дослідження [див.: 2; 3; 5].

Зазначимо, що у лемківських співанках найчастіше лексема *пшениця* виступає символом добробуту, достатку, багатства. Напр.: *Та й поїхав до млина / Пшениченьки зпетлювать, пивамеду купувать* [1, с. 43]; *Купити за ні (пінязі. – Авт.) пшениці... // будеме печи калачи... // Будеме давац убогим...* [1, с. 420]. Для цієї символіки характерно сприймати пшеницю як дар, що дається від Бога. Тому в таких пісенних строфах нерідко згадується Бог. Пор.: *Як я (дожджик. – Авт.) перейду три рази в маю, / Розвеселится жито, пшениця / І вся пашниця, дай Боже!* [1, с. 44]. Тут *пшениця* і *жито* сприймаються як споріднені поняття, які означають хліб взагалі. Привертає увагу і дієслово *розвеселитися*, вжите щодо лексем *жито*, *пшениця* і *вся пашниця*, що несе загальну ідею – радість життя, добробут. Це дієслово засвідчує прийом уособлення, за допомогою якого передається особлива пошана до хліба. Лексема *пашниця* – це узагальнена назва будь-якого збіжжя. Через призму дару від Бога простежується асоціативний зв'язок пшениці, з одного боку, з іншими злаковими рослинами, а з іншого – з такими лексемами, як *пампухи*, *калачі*, *пироги*, *каша* та ін. Нерідко це поєднання спостерігається в піснях обрядово-календарного циклу. Напр.: *Зародить Бог пшениченьку і просо, і вино, / Буде каша і пироги – добра то гостина* [10, с. 80]; *Дає тобі Господь сто кіп пшениці на полі, / Дай тобі, Боже, щастя, здоров'я в тім році, / Жито, ячмінь та сто штук худоби на полі* [1, с. 47]. У піснях цього ж циклу дія *сіяти пшеницю* слугує для зображення хліборобської праці і водночас характеризує дбайливого, працьовитого господаря. Напр.: *А чи є, чи нема пан господар дома?... А што він там робить? Там пшеничку сіє* [1, с. 43].

У лемківських піснях фітонім сакрального змісту *пшеничка* наділяється нереальною, казковою властивістю майже одночасного сіяння і дозрівання. Таким чином передається ідея швидкоплинності часу в сюжеті про Божу Матір, котра з дитятком Божим утікає від переслідувачів. Назагал колядка «Як Панна Марія по світу ходила» сприймається як драматична розповідь одного з біблійних сюжетів. Напр.: *Щесьця, ти Боже, дай ти, убогий сину, / Ци ти ту не видів Паненку Марію?// Йшла тади, йшла, як я пшеничку сяв, / Тераз мі дозріла, та ей буду зберав* [1, с. 18].

У дискурсі лемківських співанок спостерігається ототожнення пшениці з дівчиною, а ячменю, вівса – з хлопцем. Це ототожнення не есплікується у тексті безпосередньо, а простежується на рівні позатекстового смислу. Напр.: *Пшеничка не жата, / овес не кошений, / До нас, хлопці, до нас, / Котрий нема жени* [1, с. 72]; *Піду я, скочу я в поле, в поле, / Там дівча пшениченьку поле. // Полола пшеничку, ячмінь, ячмінь, / А за ньов хлопчина як звір, як звір* [1, с. 170]. У першому прикладі *не жата пшениця* і *не кошений овес* означають дівчину і хлопця, що не мають пари. Лексеми на позначення злакових рослин можуть набувати іншого символічного значення, що й спостерігається у такій зіставно-протиставній конструкції на тлі синтаксичного паралелізму. Напр.:

Вчера жала-м жито, жито, гнеска жну пшеницу,

Вчера била-м дівком, дівком, гнеска – молодицом.

Вчера жала-м овес, овес, а гнеска жну гречку,

Вчора прала-м білу хустку, гнеска ж пеленечку [6, с. 233].

Назагал *сіяти пшениченьку яру* означає зародження кохання. Напр.: *Там на горі зимний вітер віє, / Козаченько пшениченьку сіє* [1, с. 203]. Порівняння у наступних рядках пісні пшениці з Дунаєм набуває значення розквіту кохання: *Ти, козаче, не думай, не думай, Вродит ти ся пшеничка, як Дунай* [1, с. 203].

Негативне забарвлення має образ *пшениці, яка не зійшла*. Напр.: *Вишитки ся поля зазеленіли, / Моя пшеничка не сходить. // Мала я хлопця возлюбленого, / Але юж до мя не ходит* [6, с. 155]; *Не лем пшеничка, не лем пшеничка. / Але і жито не сходить. // Под ку мі, хлопче мій кучерявий, / Бо мене серце барз болит* [1, с. 300]. У наведених рядках *пшениця, що не зійшла*, означає втрату кохання або відсутність взаємного кохання. Експресивна емоційність тексту підсилюється образом *жита, що не сходить*, тавтологічним повтором та використанням демінутивів.

Жати яру пшеницю означає бути готовою до заміжжя: *О а жава я, жава, ой ту яру пшеничку / Ой выйд же мі позберати / Ой мій любий Янічку* [8, с. 153]. Це значення може ускладнюватися семою темпоральності з конкретизацією часу: *жати пшеницю* означає осінь як пору весіль. Напр.: *Женчики кружляють, / Пшениці дожинають* [1, с. 74]. *Повідав єс, же мя возмеш, / Як пшеничку вгорі зожнеш...* // *Юж пшениця є в стодолі, / А ици я на свободі* [1, с. 105]. Тут вислів «*пшеничка в стодолі*» вживається у значенні «кінець сільськогосподарських робіт, настання періоду весіль». Цікаво, що у наведених рядках у межах одного мікротексту використовується лексема *пшениця* в різних граматичних і словотвірних формах. Демінутив *пшеничка* має особливий емоційний відтінок, чим створюється загальна атмосфера ліризму. Множинна форма *пшениці* реалізує сему «багато жнивварської роботи». Найчастіше образ пшениці пов'язується із коханням, дівочістю, виступаючи водночас символом добробуту, заможності, плодючості.

Отож, здійснений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що використання назв злакових культур у лемківських піснях зумовлене рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Логічно, що частіше вживалися ті назви, які відігравали важливу роль у господарюванні лемків, були традиційними у їх побуті. У контекстах пісень вони зазвичай розширювали свій семантичний потенціал, набуваючи певного символічного значення. Нерідко конкретна назва злакової культури у піснях лемків нівелюється і набуває узагальненого значення будь-якого злаку взагалі (*Повідав ме же мя возмеш, / Як під гором ярець зожнеш. / А ти зожав і пшеничку / Мене-с не взяв за женичку* [10, с. 130]; *Дає Господь сто кіп пшениці на полі... // Жито, ячмінь та сто штук худоби* [1, с. 47]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія лемківської пісні / [упор. М. Бойко]. – Львів: Афіша, 2005. – 496 с.
2. Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини / В. Гойсак. – Горлиці, 2010. – 286 с.
3. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія / Світлана Яківна Єрмоленко. – К., 2007. – 443 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Лемківські співанки / [упор. М. Соболевський]. – К.: Музична Україна, 1961. – 319 с.
7. Лемківщина: земля – люди – історія – культура / за ред. Богдана Струмінського. – Т. 2. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1980. – 495 с.
8. Лемківщино моя мила... // Ярослав Бодак: Пісні Анни Драган з Лемківщини. – К.: ТОВ «Український рейтинг», 2011. – 160 с.
9. Сьпіванки од Яворины / [зб. пісень]. – Горлиці, 2006. – 160 с.
10. Українські народні пісні з Лемківщини / заг. ред. С. Грици. – К.: Музична Україна, 1972. – 403 с.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.